

Катерина Меркотан

РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР УКРАЇНСЬКОЇ
БАГАТОПАРТІЙНОСТІ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

K.Merkotan. Regional dimensions of Ukrainian multipartyship in European context. Article deals with transformation of Ukrainian multipartyship in European context. Multipartyship is considered as process of formation and development of some quantity of parties. Their character of interaction determinates party system quality.

Проблема трансформації інституту багатопартійності викликає посилену увагу дослідників як у зв'язку з процесами, що відбуваються у розвинених демократіях Європи, так і на тлі численних політичних реформ у колишніх постсоціалістичних країнах. Наростання

трансформаційних процесів призводить до суттєвих змін у розвитку політичних партій і партійних систем, а відтак і до необхідності теоретичного переосмислення та узагальнення їх практичного досвіду. З появою партій, відмінних від традиційних, актуалізується проблема їх новітніх класифікацій, особливостей організаційної структури та функцій, співвідношення партійної системи з виборчою, її взаємозв'язок з соціальною структурою суспільства тощо.

Усі ці питання, без сумніву, є актуальними для розуміння проблем розбудови української багатопартійності. Враховуючи зміни в українському політикумі часів здобуття незалежності, слід зазначити, що реформи політичної системи стали каталізатором соціальної активності населення. Вагомий наслідок цих процесів — створення великої кількості політичних партій, які прагнуть стати головним інструментом взаємозв'язку між державою та громадянським суспільством.

Водночас інститут української багатопартійності не є на сьогодні остаточно сформованим, він динамічно розвивається. Отже, для утвердження демократичної багатопартійної системи доцільним є вивчення загальносвітових тенденцій, зарубіжного досвіду та національних особливостей функціонування інституту багатопартійності.

Що стосується загальносвітових факторів, то до них варто віднести посилення світогосподарських зв'язків, загострення глобальних проблем, зміну соціально-класової структури суспільства, зростання інформаційних потоків та їх вплив на громадську думку, повсюдні демократичні процеси.

Демократичні перетворення, якими охоплена переважна більшість країн Європи, включаючи й Україну, безпосередньо впливають на діяльність сучасних політичних партій і партійних систем. Водночас можна виокремити певні загальні тенденції демократизації. Йдеться, насамперед, про помітний розвиток процесів соціальної, ідеологічної та політичної гомогенності суспільства, що викликало істотні зрушення в партійних системах.

Друга тенденція розвитку багатопартійності полягає в тому, що останнім часом в європейських державах зменшується роль політичних партій як головного каналу участі громадян у соціально-політичному житті країни. Громадяни все менше самовизначаються через політичні партії. Такий процес спостерігається не лише в розвинених демократіях, але й у країнах, які нещодавно стали на шлях демократії. Україна, безсумнівно, є ілюстрацією цієї тенденції. Час висвітлив чимало труднощів у створенні насправді сильної й авторитетної партії (йдеться не про численні «диванні» партії, яких у країні занадто, втім жодна з них не є на сьогодні впливовою політичною силою).

Наступна тенденція, що істотно впливає на зрушення в структурі сучасних багатопартійних систем, пов'язана з розвитком громадянського суспільства. Численні організації (спілки, асоціації, клуби, об'єднання, центри, фонди), зініційовані самими громадянами для відстоювання своїх інтересів у всіх сферах суспільного життя. Очевидно, що жодна політична партія не в змозі настільки масштабно виражати й реалізовувати суспільні інтереси, і так само очевидно, що з розвитком громадянського суспільства політичні партії все більше втрачають роль центрів громадського впливу.

Яскравим свідченням вищезазначеного є той факт, що провідними дійовими особами на початку демократизації в країнах Центральної і Східної Європи були не політичні партії, а громадські рухи та об'єднані національні фронти (Хартія 77, громадянський форум у Чехословаччині, Союз вільних демократів і Союз молодих демократів в Угорщині, «Солідарність» в Польщі). Україна лише частково відтворює цю тенденцію, зважаючи на суттєвий вплив Народного руху України за перебудову, першого масового політичного об'єднання, з яким пов'язується виникнення вітчизняної багатопартійності.

Однак, як не парадоксально, громадянське суспільство, висунувши альтернативні форми самовизначення громадян, не стало конкурентом політичних партій у боротьбі за владу. Більш того, організації громадянського суспільства, взявши на себе функцію відстоювання інтересів громадян, дозволили політичним партіям сконцентруватися на досягненні їхньої головної мети й мобілізувати сучасні технології на боротьбу вже не просто за громадянина, а за виборця. В цьому контексті Україна, напевно, перевершила найсміливіші сподівання. Вона стала рекордсменом серед європейських країн за кількістю партій (на сьогодні їх 172), які лише формально називаються інститутами громадянського суспільства, насправді ж є слабкими з огляду не сформованості (відсутності!) їх соціальної бази.

Щоправда, Україна не є винятком щодо соціальної невизначеності та спрямованості політичних партій. Демократизація політичних процесів призвела до утворення партій «для всіх», що претендують на представництво всіх верств населення. Отже, дедалі помітнішою стає концепція так званої народної партії¹, яка змушує партії як лівої, так і правої орієнтації формулювати свої позиції з різноманітних питань таким чином, щоб мати змогу залучати на свій бік нові групи виборців.

Як наслідок, партії вже не можуть розраховувати на сталість електоральної підтримки від виборів до виборів. Електорат більше жорстко не пов'язаний з партіями, як було зафіксовано в концепції Ліпсета — Роккана, тобто виходячи із соціальних розмежувань. У сучасних

умовах довгострокові розмежування замінюються короткостроковими електоральними уподобаннями. Внаслідок цього зростає нестабільність партійних систем. У посткомуністичних країнах (особливо в Україні) цей процес посилюється появою нових партій, які 1) не завжди самі чітко себе ідентифікують; 2) не мають певного електорального сегмента; 3) недостатньо організовані; 4) можуть припиняти своє існування, не беручи участі в жодній виборчій кампанії.

Зміни, що відбуваються в сучасних партійних системах, усе більше стають залежними від електоральної стійкості. Багато політологів (О. Кіркхаймер, Р. Інглеарт, С. Ерссон, Дж. Лейн)² пропонують розрізняти в електоральній нестабільності й змінах партійних систем мікрорівень — індивідуальну поведінку виборців і макрорівень — зміни самої партійної системи. Аналіз партійних систем у країнах Європи за останні півстоліття засвідчив зростання електоральної нестабільності³.

Для розвитку багатопартійності важливе значення має характер взаємин партій і держави. Останнім часом очевидно є тенденція їхнього симбіозу в багатьох країнах. Як наслідок, з'являються так звані картельні партії⁴, з виникненням яких політичні цілі стають більш егоїстичними, політика перетворюється в професію, міжпартійні комунікації розвиваються в руслі можливості ефективно й кваліфіковано керувати державою.

Усе це спонукає до перегляду доктринальних основ сутності політичної партії. Починаючи з М. Острогорського⁵, у політичній науці було прийнято вважати, що партії необхідно класифікувати й аналізувати на підставі такого критерію, як їхній взаємозв'язок з громадянським суспільством. Виходячи з цього, стає зрозумілою логіка появи масових партій, а пізніше й універсальних партій («хватай усіх»). Як наслідок, партії приймають до своїх лав всіх бажаючих. Більше того, рекрутування нових членів відбувається на основі політичного компромісу, а не соціальної ідентичності. Електорат уніфікується, а партії починають виступати формальними посередниками між громадянським суспільством і державою.

Динаміка розвитку партійних моделей демонструє рух партій від громадянського суспільства до держави, а самі партії стають частиною державного апарату. Україна в цьому плані не є винятком. Щоправда, українські картельні партії є такими лише з огляду суб'єкта завоювання державної влади та намагання утвердитися як агент держави. Поки що не йдеться про міжпартійну кооперацію, про формування класу професійних політиків, про здорову міжпартійну конкуренцію, яка є характерною для партійних «картелів» і передбачає якісну зміну процесів багатопартійності.

Як свідчить досвід європейських країн з розвиненими багатопартійними системами, сьогодні найпоширенішими є два типи партій — партії «хватай усіх» (як різновид масових партій) і картельні партії. У таблиці наведені їх основні характеристики.

Таблиця 1.

Основні характеристики картельних та партій «хватай усіх»

Характеристика	Партія «хватай усіх»	Картельна партія
Рівень залученості мас	Загальне виборче право	Загальне виборче право
Основна мета політики	Покращання соціальної сфери	Політика як професія
Структура електоральної конкуренції	Конкурентна	Обмежена
Основне джерело партійних ресурсів	Пожертви з численних джерел	Державні субсидії
Стосунки між членами партії та партелітою	«Зверху донизу»	Взаємна автономія
Партійні канали комунікації	Партія змагається за доступ до непартійних каналів комунікації	Партія отримує привілейований доступ до державних каналів комунікації
Положення партії стосовно громадянського суспільства та держави	Партія у ролі конкуруючого брокера між громадянським суспільством та державою	Партія стає частиною держави

Складено за: ⁶

Як бачимо, партії поступово втрачають здатність чітко структурувати свій електорат. Останнім часом адресатом виборчого змагання партій стає не представник певної соціальної групи, зорієнтований на ідеологічні принципи партії, а просто виборець. У такий спосіб політична боротьба дедалі більше посилюється у електоральному середовищі і загострюється, власне, під час виборчої кампанії.

Разом з тим, політична апатія та низька участь у виборах, з одного боку, і політична невдоволеність та протестна поведінка, з іншого, можуть швидко перетворитися (висновок поширюється і на Україну) на поживний ґрунт для власне популістських «антипартій».

З огляду на руйнівний спадок комуністичної ідеології, високу нестабільність електоральних уподобань і наявність значного протестного потенціалу партійні системи в молодих європейських демок-

ратіях характеризуються здебільшого невизначеністю організаційних та ідеологічних засад. Недостатній рівень партійної конкуренції може бути корисним лише з погляду досягнення певної гнучкості у розв'язанні проблем перехідного періоду та створення дієвих коаліцій.

Проблеми виникають і через сам процес розвитку партій. Найочевидніша з таких проблем — труднощі ідеологічної ідентифікації. Коли партії, що називають себе «соціалістичними» або «соціал-демократичними» (наприклад, Угорська соціалістична партія або Партія соціальної демократії в Польщі), проводять політику скорочення соціальних видатків і радикальних економічних реформ, навряд чи вони відповідають зазначеній ідеології. З іншого боку, коли партії не пов'язані якими-небудь політичними програмами й зобов'язаннями, вони мають високий рівень автономії навіть від влади.

Що ж стосується ідеологічної ідентифікації в українському партійному полі, то тут так само спостерігається, з одного боку, ідеологічна невизначеність, з іншого — намагання поєднати різні ідеологічні засади. Так, поєднання ідей соціал-демократії та лібералізму, яке ми спостерігаємо в програмах аналогічних за назвою українських партій є, з одного боку, свідченням тенденції до інтеграції основних політичних цінностей, з іншого — вказує на складність ідеологічної ідентичності на тлі втрати національного консенсусу з питань базових цінностей.

Загалом дослідники (Г. Кічхелт, Т. Карл, Ф. Шміттер, Н. Коровіцина та ін.) вказують на суттєві зміни, що відбуваються в партійному середовищі, внаслідок чого багатопартійність набуває нових якісних ознак⁷. Ідеться про формування інтегрованих ідеологій, зростання кількості протестного електорату, посилення ролі інститутів громадянського суспільства тощо. Такі тенденції знайшли своє відображення в роботах науковців, які досліджують європейські партійні системи (К. Форстнер, К. Петров, Р. Кабешев, Б. Гейз, Б. Хейнделз)⁸. Відомий «Європейський журнал політичних досліджень» (European Journal of Political Research) постійно друкує теоретичні та прикладні матеріали з питань розбудови багатопартійності в країнах Європи. У публікаціях (П. Атерберг, Д. Хоутман, Б. Букман, А. Тімерманс, Р. Соренсен, Л. Педерсон, Х. Бак та ін.) знаходимо висвітлення сучасних проблем теорії багатопартійності, місця та ролі партій у системі політичних інститутів, співвідношення парламентаризму та багатопартійності, формування коаліційних урядів тощо⁹.

Як і багато років тому, знову актуальними є проблеми теорії та практики функціонування партій і партійних систем. Серед них: якою має бути організаційна структура сучасних партій? Якою мірою

партійна система визначається схемою виборів і (або) соціальною структурою суспільства? Ці та інші питання, без сумніву, становлять інтерес для розуміння проблем розбудови української багатопартійності. Зокрема, у пошуку відповідей на запитання: яка партійна система найбільшою мірою відповідає вітчизняній політичній моделі? чому в країні стають популярними численні партійні «проекти»? тощо.

Попри постійне кількісне зростання багатопартійність в Україні ще не досягла належного рівня зрілості та системності. Маючи зовнішні формальні атрибути, більшість партій характеризуються не-виразністю ідеологічних засад, слабкістю організаційної структури, відсутністю сталого електорату тощо. Втім, певні проблеми розвитку національної багатопартійності, зокрема розмитість ідеологічних принципів, зростання відсотка протестного електорату тощо, відтворюють загальносвітові тенденції функціонування політичних партій та партійних систем.

На політичному ринку України сьогодні майже немає постачальників політичного товару з багаторічною репутацією, а пропозицій для пересічного громадянина занадто багато. Численне розмаїття партій спричиняє ситуацію надмірних можливостей вибору, а сам вибір здебільшого стає проблематичним. Деякі громадяни, з погляду дослідників політичного ринку, схиляються до вибору розрекламованого «товару»¹⁰.

Це відбувається тому, що визначитися з пропозиціями вітчизняних політичних партій нелегко, адже українська багатопартійність є поки що слабким ідеологічно ідентифікованим інститутом. В країні склалася ситуація, за якої політичні партії виникають раніше, ніж ті соціальні групи, чиї інтереси вони мають представляти. Тому соціальна база більшості партій залишається на сьогодні невизначеною.

Стосовно ж парламентських партій, то склад Верховної Ради України від скликання до скликання також зазнає дедалі суттєвіших змін.

По-перше, слабкою є тенденція до усталеності складу парламенту. Це пояснюється як відсутністю спадкоємності партійних традицій, так і слабкістю ідеологічних засад парламентських партій. Так, лише сім партій входили до складу Верховної Ради України протягом трьох чергових скликань (1998–2002 рр.), хоча їх питома вага не є стабільною. 2006 р. кількість таких партій зменшилася до п'яти (не пройшли до парламенту представники Демократичної партії України та Соціал-демократичної партії України (об'єднаної), у 2007 — до трьох (соціалісти не здолали прохідний бар'єр, Конгрес українських націоналістів не брав участі у виборах). Це означає, що приблизно за десять років повністю змінилася конфігурація політичних сил.

По-друге, теперішній склад парламенту демонструє посилення деяких нових ідеологічних тенденцій. Передвиборчі програми переможців позачергових виборів засвідчили їх прихильність до інтегрованих ідеологій з переважанням проблем соціального захисту українства.

Зрештою, сучасна політична ситуація спричиняє, з одного боку, поляризацію електорального поля, з іншого — призводить до серйозних суперечностей у парламенті, який представлений на сьогодні двома основними таборами — Партія регіонів проти БЮТу. Така двополюсність надихає деяких дослідників на висновок щодо формування в Україні двопартійної (двополюсної) партійної системи¹¹. Видається, такий висновок є передчасним, насамперед, з огляду на слабкість ідеологічних полюсів вищезазначених політичних суб'єктів.

Новелою української багатопартійності є опозиційна діяльність. Перед опозицією постає щонайменше дві проблеми — змістова (що є, власне, опозиційна ідеологія?) та формальна (створювати новий (опозиційний) альянс чи самостійно боротися за владу?). Змістову проблему розв'язувати набагато складніше, ніж формальну. Партія регіонів, яка заявила про свою опозиційність, насправді не є такою з огляду її програмних положень.

Загальною і складною проблемою функціонування багатопартійності в Україні є становлення партійної системи. Поняття «партійна система» можна застосовувати до пояснення процесів вітчизняної багатопартійності з певними застереженнями. Справа в тому, що система зазвичай відображає цілісність структури, сутнісний взаємозв'язок структурних елементів (партій) і зв'язок з іншими елементами, тобто з іншими інститутами громадянського суспільства. Натомість наше партійне середовище поки що більше нагадує, за влучним висловом Ф. Рудича, квазіпартійну систему¹². А зростаюча кількість партій скоріше свідчить, на думку В. Бортнікова, про кризовий стан партійної системи, характерною ознакою якої стала наявність значної кількості політичних утворень, що були незатребувані суспільством¹³.

Отже, проблема становлення партійної системи є системоформуючою проблемою української багатопартійності. На цьому підґрунті може бути побудовано дерево проблем, розв'язання яких свідчатиме про набуття певних якостей партійної системи. Серед них: якою має бути оптимальна кількість політичних партій? Які ідеологічні засади визначатимуть або будуть провідними у майбутній партійній системі? Як партії формуватимуть свою соціальну базу? Яка виборча система є найбільш прийнятною за сучасних політичних умов в Україні? Як посилити вплив політичних партій на розвиток демократичних процесів?

Ці та багато інших питань не видається можливим вирішити без реалізації комплексу інституційних, організаційних, інформаційних заходів на тлі ретельного аналізу досвіду політичних трансформацій інших європейських країн. Нарешті, варто постійно пам'ятати, що багатопартійність — це досить динамічний процес, особливо в умовах демократичних перетворень, коли одні партії з'являються, інші — зникають. До того ж велика кількість партій — це ще не система. Це скоріше «поведінковий плюралізм», замість інституціонального плюралізму. Це не справжня багатопартійність, суть якої в порядку, де партійні структури є головними провідниками політичних інтересів, відбивають погляди певних груп виборців, виступають від їх імені й беруть участь в уряді або опозиції. Системний характер багатопартійності передбачає контакти між партіями, між партіями й виборцями, між партіями й державою. Якщо ці зв'язки порушені, важко говорити про партійну систему як таку. Багатопартійність є феноменом, що самоорганізується, але аж ніяк не складається стихійно. Щоб одержати систему, яка відповідає тій або іншій державі, цей процес необхідно скеровувати, використовуючи виважені демократичні методи та процедури.

¹ Політичні партії в демократичному суспільстві. — К., 2001. — 128 с.

² Голосов Г.В., Мелешкина Е.Ю. Политические партии и выборы. — СПб.: Борея-Арт, 2001. — 164 с. та інш.

³ Kirchheimer O. The Transformation of the Western European Party system // Political Parties and Political Development. — Princeton, 1996. — P. 35–47.

³ Inglehart R. The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Politics. — Princeton, 1977. — 57 p.; Сравнение изменений партийных систем (реферат) // Политическая наука. — 2006. — № 1. — С. 72–80.; Сравнение изменений партийных систем. — С. 76.

⁴ Кац Р., Меир П. Изменение моделей партийной организации и партийной демократии: возникновение картельных партий. Политическая наука. — 2006. — № 1. — С. 27–44; Detterbeck K. Cartel parties in Western Europe? / K. Detterbeck // Party politics. — 2005. — Vol. 11. — № 2. — P. 173–191.

⁵ Острогорский М. Демократия и политические партии // Политология. Хрестоматия / — М.: Гардарики, 1999. — С. 526–540.

⁶ Каур., Меир П. Указ соч.

⁷ Кичхелт Г. Посткоммунистические партийные системы. — М., 1999. — 186 с.; Карл Т., Шмиттер Ф. Демократизация: концепты, постулаты, гипотезы. Размышления по поводу применимости транзитологической парадигмы при изучении посткоммунистических трансформаций // Полис. — 2004. — № 4. — С. 6–27; Коровицына Н.В. Сравнительный опыт общественных преобразований в постсоциалистических странах // Социс. — 2002. — № 5. — С. 9–18.

⁸ Форстнер К. Факторы, определяющие партийный спектр в Германии // Выборы в Российской Федерации. — Спб., 2002. — С. 61–74.; Петров К.Е. Концепт «Европа» в современном политическом дискурсе // Полис. — 2004. — № 3. — С. 140–153.; Кабешев Р.В. Движения «третьего пути» в западной Европе в XX веке. — М., 2005. — 409 с.; Geys B., Heyndels B., Vermeir J. Explaining the formation of minimal coalitions: Anti-system parties and anti-pact rules // European Journal of Political Research. — 2006. — Vol. 45. — №. 6. — P. 957–984.

⁹ European Journal of Political Research. — 2006–2007. — Vol. 45–46.

¹⁰ Пшизова С.Н. Демократия и политический рынок в сравнительной перспективе // Полис. — 2000. — № 2. — С. 30–44.

¹¹ Формирование бипартийной системы в Украине: текущая. — К., 2006. — 43 с.

¹² Рудич Ф. Політичні партії України: політологічний контекст // Вибори і референдуми в Україні: проблеми теорії і практики: Збірник. — К.: ЦВК, 2001. — С. 54.

¹³ Бортніков В.І. Політична участь і демократія: українські реалії. — Луцьк: РВВ «Вежа», 2007. — С. 287.